

3. Современные проблемы и стратегия борьбы с преступностью / науч. ред. В.Н. Бурлаков, Б.В. Волженкин. – СПб. : Издательский Дом С.-Петербур. гос. ун-та, Издательство юридического факультета С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. – 592 с.
4. Гацелюк В.О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Гацелюк Віталій Олександрович. – Луганськ, 2005. – 217 с.
5. Библик О.Н. Источники уголовного права Российской Федерации / О.Н. Библик. – СПб. : Издательство Р. Асланова "Юридический центр Пресс", 2006. – 243 с.
6. Яценко С.С. Ніякого покарання без закону (стаття 7 Конвенції про захист прав людини і основних свобод): аспекти реалізації / С.С. Яценко // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 5. – С. 79 – 89.
7. Кругликов Л.Л. Унификация в уголовном праве / Л.Л. Кругликов, Л.Е. Смирнова. – СПб. : Издательство Р. Асланова "Юридический центр Пресс", 2008. – 312 с.
8. Энциклопедия уголовного права. Т. 1 Понятие уголовного права. – Издание профессора Малинина, СПб., 2005. – 699 с.
9. Зелинская Н.А. Глобализация преступности и транснациональное уголовное право / Н.А. Зелинская // Уголовное право : стратегия развития в XXI веке : материалы Шестой Международной научно-практической конференции 29 – 30 января 2009 г. – М. : Проспект, 2009. – С. 474 – 478.
10. Актуальні проблеми кримінального права : навч. посіб. / В.М. Попович, П.А. Трачук, А.В. Андрушко, С.В. Логін. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 256 с.
11. Уголовное право России: Общая часть: учебник / под ред. Н.М. Кропачева, Б.В. Волженкина, В.В. Орехова. – СПб. : Издательский Дом С.-Петербур. гос. ун-та, Издательство юридического факультета С.-Петербур. гос. ун-та, 2006. – 1064 с.
12. Ролінська В.М. Щодо розуміння концептуальних засад міжнародного кримінального права / В.М. Ролінська // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Донецьк, 24 квітня 2009 р.) / Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. – Донецьк, "Норд Комп'ютер", 2009. – С. 109 – 111.

Стаття надійшла до редколегії 19.05.2010 р.

УДК 343.221+343.23
А.М. Корягіна

■ **ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ВЗАЄМВІДНОСИН
ЖЕРТВИ ТА ЗЛОЧИНЦЯ**

В статті робиться аналіз міжособових відносин. Дається визначення "взаємовідносин жертви та злочинця", а також запропоновано їх структуру та виокремлюються основні ознаки.

Ключові слова: *соціальний зв'язок, почуття, взаємовідносини, міжособові відносини, взаємовідносини жертви та злочинця.*

В статтє делается анализ межличностных отношений. Дается определение "взаимоотношений жертвы и преступника", а также предлагается их структура и выделяются основные признаки.

Ключевые слова: *социальная связь, чувства, взаимоотношения, межличностные отношения, взаимоотношения жертвы и преступника.*

In the article the analysis of interpersonal relations is conducted. The definition of the term "interrelations between a victim and an offender" is given; the structure and main features of interrelations between a victim and an offender are considered.

Key words: *social ties, interrelations, interpersonal relations, interrelations between a victim and an offender.*

Досить суттєвий вплив на мотивацію злочинної поведінки здійснює як поведінка та особа жертви, так і взаємовідносини останньої зі злочинцем.

Відносини між людьми є предметом дослідження психології. Але кримінологи в різний час також зверталися до категорії взаємовідносин, вивчаючи різні криміногенні явища. Такі науковці, як: Ю.М. Антонян, Г. Гентіг, Б.М. Головкін, Г. Зер, Д.В. Рівман, В.О. Туляков, Д.О.Шестаков, О.Ю. Юрченко, та інші у своїх роботах звертали увагу на взаємовідносини жертви та злочинця як на підставу класифікації жертв злочинів, при дослідженні насильницьких злочинів, сімейного та побутового насильства. Однак дослідження ролі взаємовідносин у різних криміногенних процесах та явищах неможливе без з'ясування їх поняття та структури, що робить зазначену проблему вельми актуальною.

Метою цієї статті є спроба визначити поняття "взаємовідносини жертви та злочинця" та проаналізувати структуру цих відносин.

Етимологія слова "взаємовідносини" складається зі слів "взаємний" та "відносини". У тлумачному словнику поняття "відносини" має кілька визначень: 1) взаємний зв'язок різних величин, предметів, явищ; 2) той або інший характер поведінки, поводження кого-небудь, з ким-небудь; 3) зв'язок між ким-небудь, що виник на якомусь підґрунті [8, с. 456].

Як видається, у розгляданому слові зафіксовано як об'єктивний характер відносин, тобто різноманітну поведінку суб'єктів, так і суб'єктивне ставлення суб'єктів один до одного.

Ураховуючи, що категорія "відносини" посідає одне з головних місць у психологічній науці, ми вважаємо за потрібне звернутися до наукової розробки цього поняття саме з позицій психології. Зауважимо, що категорії "відносини" належить провідна гносеологічна функція при розробці проблем мотивів, ціннісних орієнтацій, установок та інших складових особистості, які мають суттєве значення для кримінологічного вивчення поведінки особи та ситуації вчинення злочину.

Розробка цієї категорії перш за все пов'язана з ім'ям В.М. Мясіщева. Крізь її призму він розглядає природу суб'єктивного в людині. Учений розкриває соціально-психологічний зміст зв'язків особистості з середовищем. У результаті вивчення цієї категорії у психології утворилися дві основні теорії відносин – психічна та безпосередньо психологічна.

Центральними категоріями вказаних теорій є, відповідно, психічні та психологічні відносини. Під психічними відносинами, на думку С.В. Духновського, слід розуміти переживання суб'єктом приємного або неприємного відчуття й викликаних цим переживанням відповідних йому афективних реакцій [4, с. 78].

Психічні відносини виявляють ступінь привабливості об'єкту, що здійснює сприятливий або несприятливий вплив на органи чуття людини. Ці відносини характеризуються мимовільністю реагування на якості об'єкту, що відображається. Психічні відносини супроводжують будь-який акт пізнавальної діяльності людини на конкретно-чуттєвому рівні відображення й визначають її емоційне забарвлення [4, с. 78].

У свою чергу, психологічні відносини – це цілісна система індивідуальних, вибірних, свідомих зв'язків особи з різними сторонами об'єктивної дійсності [9].

Наведене свідчить, що психологічні відносини на відміну від психічних розкривають індивідуальність особи, тому, що її активними компонентами є свідомість, почуття та воля.

Усвідомлений характер та довільність психологічних відносин надають їм конативний характер в тому сенсі, що вони спрямовують поведінку та діяльність особи в конкретному напрямі, втягуючи в цей процес такі важливі психічні утворення особи, як потреби, почуття, інтереси, переконання, оцінку, волю, увагу та мотив [4, с. 79].

В.М. Мясіщев, так само як і С.В. Духновський, до структури психологічних відносин включив волю, увагу та мотив як складові, що характеризують суб'єктивну активність людини в різних життєвих обставинах [9].

Однак, окрім суб'єктивної активності, людина проявляє ще й об'єктивну активність, яка виражається у її поведінці та вчинках, що скоюються під впливом соціальних настанов. Таким чином, психологічні відносини

перетворюються у соціально-психологічні, одним із видів яких психологи називають міжособові відносини.

Міжособові відносини мають двосторонній взаємний характер, тобто вони є взаємовідносинами, відносинами людини з людиною. Якістю соціально-психологічних відносин є те, що вони завжди є наслідком взаємодії, взаємозв'язку, взаємовпливу, взаємопізнання, взаємовідображення, взаємовідносин [9].

Взаємовідносини – це зв'язки та відносини між людьми, які вони переживають суб'єктивно. Це система міжособових настанов, орієнтацій, очікувань, що визначаються змістом спільної діяльності людей і їх спілкування. Взаємовідносини складаються в рамках взаємодії людей, впливаючи на ефективність спільної праці, характер їх протікання й інтенсивність процесу спілкування. Вони характеризуються вибірковістю й нерідко яскраво емоційно забарвлені: особа віддає перевагу одним людям, байдужа до інших, не приймає третіх тощо. При цьому феномен вибіркової обумовлений сферою потреб людини [10].

Наведене визначення також демонструє суб'єктивно-об'єктивний характер взаємовідносин. Цю рису вирізняв і Я.Л. Коломінський, говорячи, що у ставленні однієї людини до іншої необхідно розрізняти об'єктивні та суб'єктивні аспекти [5, с. 32-38]. А вказівка на те, що це відносини між людьми, розкриває їх обов'язковий персоніфікований характер – є головною, домінуючою рисою цих відносин. Однак, на нашу думку, цього недостатньо.

Говорячи про міжособові відносини, їх обов'язковою ознакою має бути взаємна спрямованість відносин суб'єктів. Вона є відмінною рисою міжособових відносин у порівнянні з іншими видами відносин. Як слушно зауважує Я.Л. Коломінський, взаємовідносини – це обов'язкові прямі міжособові відносини [5, с. 32]. Під взаємовідносинами він розуміє специфічний вид відносин людини з людиною, в яких існує можливість безпосереднього (або опосередкованого технічними засобами) одночасного або відстроченого особистісного ставлення [5, с. 33]. Все це дає підстави стверджувати, що терміни "взаємовідносини" та "міжособові відносини" є синонімами.

В.М. Куніцина, Н.В. Казарінова, В.М. Погольша, розглядаючи міжособові відносини акцентували увагу на тому, що аналізуючи міжособові відносини потрібно звертатися до відносно стійких довготривалих взаємовідносин, а не випадкових короткотривалих ситуативних контактів між людьми. Довготривалий характер взаємовідносин припускає розгляд фактору часу як їх базової характеристики. Принциповими питаннями міжособових відносин є зміни почуттів та емоцій, що супроводжують динаміку взаємовідносин, їх перехід від однієї стадії до іншої. Одиницею аналізу міжособових відносин виступає почуття як стійке емоційне ставлення од-

нієї особи до іншої. Сутність міжособових відносин полягає у свідомих зусиллях суб'єктів, націлених на те, щоб зробити свої почуття зрозумілими або, навпаки, приховати їх; щоб досягти того, ким вони бажають бути один для одного [7, с. 195].

Узагальнюючи викладене, вчені визначають міжособові відносини як взаємні орієнтації, які розвиваються та кристалізуються в індивідів, котрі знаходяться у тривалому контакті [7, с. 195].

Психолог О.В. Андрієнко міжособові взаємовідносини визначає як внутрішньогрупові, що мають формальну та неформальну структуру й визначаються: соціальним статусом особи; її позицією у системі формальних відносин; почуттями, які відчувають у процесі спільної діяльності [2, с. 102].

На нашу думку, таке визначення є не досить коректним, тому що не завжди особи, котрі входять до складу однієї групи, мають одна до одної певні почуття. Їх взаємне ставлення може бути байдужим. (Байдужість також є почуття, але вона навпаки вказує на відсутність емоційного зв'язку між суб'єктами). Саме такі суб'єктивні складові як емоції та почуття, на нашу думку, відрізняють міжособові взаємовідносини від інших видів відносин, котрі можна назвати "відносинами соціальних ролей" [1]. Соціальна роль - це закріплення певного положення, яке обіймає конкретний індивід у системі суспільних відносин [6, с. 12-42]. Як слушно зауважила Г.М. Андреева, такі відносини будуються не на ґрунті симпатій або антипатій, а на ґрунті певного положення, котре обіймає кожен в системі суспільства. Це означає, що суспільні відносини носять безособовий характер [1].

Ми погоджуємося з думкою Я.Л. Коломінського у тому, що міжособові відносини не завжди припускають симетричну, актуальну взаємність між людьми, але завжди зберігається реальна можливість якогось особистісного ставлення з боку партнера. Тобто, такі відносини можуть бути безпосередніми або опосередкованими, контактними або безконтактними, одночасними або відстроченими, множинними або одиничними, але в них завжди зберігається дійсна можливість взаємності [5, с. 34].

Міжособові взаємовідносини є динамічними. Вони починаються та припиняються з міжособовою подією, або конкретної життєвої ситуації. Під нею слід розуміти значущу для даної особи зміну у житті, ключову роль у якій відіграє інша особа, з якою вони знаходяться або знаходились у безпосередньому контакті [7, с. 242].

Формування взаємовідносин відбувається у процесі спільної життєдіяльності, через спілкування, міжособове відображення та під впливом суспільних відносин.

Повертаючись до взаємовідносин потерпілого та злочинця, зауважимо, що вказаний статус суб'єкти набули внаслідок кримінального конфлікту, який мав місце між ними. До вчинення злочину стосунки, що були між ними можна віднести до будь-якого виду взаємовідносин з означених

вище класифікацій, але кримінальний конфлікт, до якого призвели ці стосунки, свідчить про їх відхилення від норми тобто, девіацію у процесі їх розвитку та протікання. Тому, вважаємо доцільним такі взаємовідносини класифікувати як деструктивні.

На думку О.М. Джужі між злочинцем та потерпілим існує завжди об'єктивний зв'язок, незалежно від того знайомі вони були раніше чи ні. У момент вчинення злочину їх об'єднує час і місце вчинення злочину. Поведінка та стан потерпілого певним чином сприяють або навпаки протидіють вчиненню злочину. Суб'єктивний зв'язок "злочинець-жертва" має місце тільки тоді, коли вони один одного знають. Між ними існують певні взаємостосунки – родинні, подружні, сусідські, комерційні, службові тощо, які перебігають у просторі й часі [3, с. 123]. Ці стосунки наповнені різноманітним змістом, який і визначає поведінку суб'єктів. У такому випадку потерпілий належить до кола безпосереднього оточення злочинця й також впливає на формування злочинної мотивації і прийняття ним рішення про вчинення злочину.

З вищенаведеного можна зробити висновок, що "злочинами взаємовідносин" є такі злочини, у яких між суб'єктом злочину та потерпілим існує певний соціальний або емоційний зв'язок.

Основоположник віктимології Г. Гентіг відзначав, що негласне взаєморозуміння злочинця й жертви є основним фактом кримінології. Зрозуміло, ніяких домовленостей, тим більше пайових, при цьому не укладається, однак має місце інтеракція, взаємодія й обмін елементами причинності [12, с. 12].

Як слушно зазначила О.С. Юрченко, "стосунки «злочинець – жертва» у віктимології є одним з основоположних питань, але дуже складним, найменше розробленим як на теоретичному, так і на емпіричному рівні" [11, с. 88].

Аналіз наукової літератури дозволяє виокремити найбільш значущі ознаки взаємовідносин жертви і злочинця:

1. *Суб'єктами* взаємовідносин виступають *фізичні особи – люди*, що вказує на соціальний характер взаємовідносин.
2. *Наявність* певного ставлення суб'єктів один до одного, що вказує на існування *зв'язку* між ними.

Наприклад, згідно з штатним розкладом на підприємстві працівники мають різне становище залежно від посади, яку обіймають, виду та обсягу робіт, які виконують, обсягу повноважень та рівня оплати своєї праці.

3. *Динамічність* зв'язку проявляється через певні фізичні дії, рухи, які можна спостерігати зовні. У стосунках така взаємодія може носити як позитивний характер, так і негативний. Позитивна взаємодія полягає у такій поведінці суб'єктів, яка створює сприятливі умови для нормального співіснування усіх членів групи та розвитку і реалізації інтересів кожного. Негативна – навпаки перешкоджає таким нормальним процесам.

4. *Стійкість зв'язку* характеризується силою, глибиною суб'єктивного, емоційного компоненту і полягає в тому, що навіть коли безпосереднє спілкування суб'єктів є неможливим, стосунки підтримуються опосередковано. Тобто, коли, наприклад, особа переїжджає на інше місце проживання, у неї залишається зв'язок зі своїм колишнім оточенням, але спілкування є не постійним, а періодичним; не безпосереднім, а опосередкованим (за допомогою листування та телефонного зв'язку).

5. *Емоційне ставлення* розкриває суб'єктивний характер зв'язку між суб'єктами, який полягає у власному емоційному ставленні одного суб'єкта до іншого і проявляється у таких почуттях як любов, симпатія, повага або ненависть, байдужість. Наприклад, у благополучних родинах, зазвичай, їх члени ставляться один до одного шанобливо, з любов'ю і це ставлення взаємне, що сприяє їх нормальному співіснуванню. Існують й інші варіанти емоційного співіснування або душевного сприйняття суб'єктів родини одне одним, які заважають суб'єктам взаємовідносин нормально функціонувати. Це свідчить про девіантність.

6. *Девіантність* у ставленні суб'єктів один до одного має місце як зі знаком "плюс" так і зі знаком "мінус". Девіація зі знаком "мінус" полягає в негативному, ворожому ставленні та поведженні осіб одна до одної, у тих ситуаціях, коли стосунки між ними мають бути позитивними. Девіація зі знаком "плюс" – є надмірне позитивне ставлення одного суб'єкта до іншого, що заважає йому нормально жити та діяти на власний розсуд. Наприклад, коли батьки не дозволяють дитині навчатись у тому навчальному закладі, де він сам бажає, або чоловік так сильно кохає свою дружину, що безпідставно ревнує її та підозрює у зрадах, тому не дозволяє їй ходити на роботу й спілкуватися з друзями.

Окресливши ознаки взаємовідносин, можна визначити їх складові, до кола яких повинні бути включені *суб'єкти (фізичні особи)*, між якими існує певний *соціальний зв'язок*. Цей зв'язок полягає у різних фізичних формах *взаємодії*, створенні умов співіснування (як позитивних, так і негативних), а також *емоційного ставлення* суб'єктів один до одного. Залежно від виду взаємовідносин вони мають свій конкретний *предмет* з приводу якого утворились та існують.

Зазвичай, злочину передують цілком нормальні дружні, родинні, ділові стосунки або конфліктні, напружені. Взаємовідносинами потерпілого та злочинця вони стануть після того, як їх розвиток призведе до створення кримінальної ситуації, тобто девіантність таких взаємовідносин детермінує вчинення злочину. Вона сприяє виникненню злочинної мотивації у одного з суб'єктів і обумовлює віктимізацію іншого.

Таким чином, під **взаємовідносинами жертви та злочинця** слід розуміти **стійкий соціальний зв'язок між двома суб'єктами – фізичними**

особами, який полягає у різних формах взаємодії з приводу конкретного предмету, має істотне значення для існування або функціонування обох або одного із суб'єктів, характеризується девіантним емоційним ставленням суб'єктів один до одного або одного з них до іншого та призводить до створення кримінальної ситуації.

Як бачимо, взаємовідносини жертви та злочинця відрізняються від міжособових відносин людей лише тим, що вони сприяють криміналізації одного суб'єкта й віктимізації іншого, тобто мають таку додаткову характеристику як девіантність.

Виходячи зі сформульованого нами поняття "взаємовідносини жертви та злочинця", їхня структура має складатися з:

- суб'єктів взаємовідносин;
- соціального зв'язку між суб'єктами;
- предмету взаємовідносин;
- суб'єктивного девіантного ставлення суб'єктів один до одного;
- взаємодії, тобто об'єктивного поводження суб'єктів взаємовідносин один з одним – їх поведінки, спілкування.

Ураховуючи вищевикладене, вважаємо, що взаємовідносини жертви та злочинця виникають та функціонують у рамках міжособових відносин, та відрізняються від останніх додатковою ознакою – девіантністю.

Використана література:

1. Андреева Г.М. Социальная психология : Учебник для вузов / Г.М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 1999. – [Електронний ресурс] . – Режим доступу: http://www.koob.ru/andreeva_g_m/.
2. Андриенко Е.В. Социальная психология : Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е.В. Андриенко [Под редакцией В.А. Слостенина]. – М.: Издательский центр "Академия", 2000 – 183 с.
3. Джужа О.М. Курс криминології: Загальна частина : Підручник : у 2 кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик [Під заг. ред. О.М.Джужи]. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
4. Духновский С.В. Переживание дисгармонии межличностных отношений : Монография / С.В. Духновский. – Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, 2005. – 175 с.
5. Коломинский Я.Л. Психология взаимоотношений в малых группах (общие и возрастные особенности) : Учеб. пособие / Я.Л. Коломинский. – Мн.: ТетраСистемс, 2000. – 223 с.
6. Кон И.С. Социология личности / И.С. Кон. – М.: Политиздат, 1967. – 383 с.
7. Куницина В.Н. Межличностное общение : Учебник для вузов / В.Н. Куницина, Н.В. Казаринова, В.М. Погольша. – СПб.: Питер, 2001. – 544 с.

8. Лопатин В.В. Русский толковый словарь // В.В. Лопатин, Л.Е. Лопатина. – М.: Эксмо, 2004 – 928 с.

9. Мясищев В.Н. Психология отношений / В.Н. Мясищев [Под редакцией А.А. Бодалева]. – М.: Институт практической психологии, Воронеж: НПО МОД ЭК, 1995. [Электронный ресурс] . – Режим доступа: http://www.koob.ru/myasishev_v/psihologiya_otnosheniya.

10. Социальная психология : Словарь / Под. ред. М.Ю. Кондратьева [Электронный ресурс] // Социальная психология : Словарь. – Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru/dict/psychlex4/article/PS4/ps4-0224.htm>.

11. Юрченко О.Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні: Дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.08 / О.Ю. Юрченко. – Х.: НУВС, 2004. – 187 с.

12. Hentig H. The Criminal and his Victim. Studies in the Sociobiology of Crime. Yale University Press, 1948. – р. 24. – Цит. по: Квашиш В. Е. . Основы виктимологии./ В.Е. Квашиш. – М.: Юрид. лит., 1999. – 236 с.

Стаття надійшла до редколегії 11.05.2010 р.